

LEKSIK ANTONIMLAR VA ULARNI ANIQLASH MEZONLARI

X. Mamatkulova

CAMU Xalqaro Tibbiyot Universiteti, Tillar kafedrası

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16885143>

Anotatsiya

Mazkur tezisda leksik antonimlarning til tizimidagi oʻrni, ularning semantik va grammatik xususiyatlari, hamda aniqlash mezonlari yoritiladi. Antonymiya hodisasiga oid turli olimlarning nazariy qarashlari tahlil qilinib, ilmiy yondashuvlar qiyosiy tarzda koʻrib chiqiladi. Leksik antonimlarni aniqlashda semantik, grammatik, paradigmatic, kontekstual va lingvokulturologik mezonlarning uygʻunligi asosiy talab sifatida koʻrsatib oʻtiladi.

Kalit soʻzlar: leksik antonimlar, antonymiya, semantik oppozitsiya, grammatik kategoriya, paradigmatic munosabat, lingvokulturologik mezonlar, kontekstual almashinish.

Til tizimida leksik antonimlar lugʻaviy birliklar oʻrtasidagi maʼno qarama-qarshiligini ifodalash orqali muloqotning mazmuniy aniqligi va ifodaviy boyligini taʼminlaydi. Sh. Rahmatullayevning fikricha, antonimlar tilning semantik tizimida qarama-qarshi maʼnolarni ifodalovchi asosiy vosita boʻlib, ular “tizimning paradigmatic munosabatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega” (Rahmatullayev, *Oʻzbek tilida frazeologik birliklarning izohli lugʻati*, 1992, 17-bet).

L.A. Novikov antonymiyani “semantik oppozitsiya” tushunchasi orqali izohlaydi va uni “bir xil semantik maydon ichida joylashgan, ammo maʼnosi qutblangan birliklarning munosabati” sifatida talqin etadi (Novikov, *Semantika. Antonymiya*, 1973,). Bu taʼrif antonimlarni aniqlashda ularning umumiy semantik maydonga mansubligini asosiy mezon sifatida belgilaydi.

E.N. Miller oʻz tadqiqotida ingliz va oʻzbek tillarida antonimlarning oʻxshash va farqli jihatlarini tahlil qilib, “antonymiya tilning oʻziga xos milliy-madaniy xususiyatlarini aks ettiradi” deya taʼkidlaydi (Miller, *Antonymy in English and Uzbek*, 1981). Bu esa lingvokulturologik mezonning ahamiyatini koʻrsatadi.

D.A. Cruse esa antonimlarni aniqlashda **kontekstual almashinish** mezoniga urgʻu beradi. Uning fikricha, “ikki soʻz bir xil sintagmatik oʻrinda qoʻllanib, bir-birini qarama-qarshi maʼnoda almashtira olsa, ular haqiqiy antonim hisoblanadi” (Cruse, *Lexical Semantics*, 1986).

M.L. Murphy esa antonimlarni faqat semantik jihatdan emas, balki **pragmatik** jihatdan ham baholash kerakligini qayd etadi. Unga koʻra, “qarama-qarshilik nutq sharoitida mantiqiy va madaniy jihatdan idrok etilishi lozim” (Murphy, *Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy and other Paradigms*, 2003).

Leksik antonimlarni aniqlash mezonlari:

1. **Semantik qarama-qarshilik** – soʻzlarning maʼnosi bir-biriga zid boʻlishi (*katta – kichik, issiq – sovuq*).
2. **Bir xil grammatik kategoriya** – antonimlar bir xil soʻz turkumiga mansub boʻlishi (sifat-sifat, feʼl-feʼl, ot-ot).
3. **Umumiy paradigmatic maydon** – antonimlar bir tematik guruhga kirishi kerak.
4. **Maʼno qutblanish darajasi** – toʻliq (kontrar) yoki nisbiy (gradual) qarama-qarshilik.
5. **Kontekstual almashinish imkoniyati** – antonimlar bir xil kontekstda oʻzaro almashganda qarama-qarshilik saqlanishi.
6. **Lingvokulturologik moslik** – qarama-qarshilik til va madaniyatda tabiiy shakllangan boʻlishi lozim.

Xulosa: Leksik antonimlarni aniqlash jarayonida faqat lug'aviy qarama-qarshilik mezoniga tayanish yetarli emas. Grammatik, paradigmatic, kontekstual va lingvokulturologik mezonlarning uyg'unligi zarur. Turli olimlarning nazariy yondashuvlari qiyosiy tahlili antonimiyani o'rganishda ilmiy asoslarni boyitadi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilida frazeologik birliklarning izohli lug'ati*. – Toshkent: Fan, 1992.
2. Novikov L.A. *Semantika. Antonimiya*. – Moskva: Nauka, 1973.
3. Miller E.N. *Antonymy in English and Uzbek*. – Toshkent: O'qituvchi, 1981.
4. Cruse D.A. *Lexical Semantics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
5. Murphy M.L. *Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy and other Paradigms*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.